

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/121/57-60>

Sevil Vəliyeva

Sumqayıt Dövlət Universiteti

dissertant

<https://orcid.org/0000-0002-1692-6639>

sevil-veliyevaSDU@mail.ru

Mediada presedent hadisələrin diskurs səviyyəsində verballaşması

Xülasə

Məqalə kütləvi informasiya vasitələrində (KİV) presedent hadisələrin və presedent fenomenlərin diskurs səviyyəsində necə verballaşdığını araşdırır. Presedentlik Yu.N.Karaulovun təklif etdiyi yanaşmaya əsasən, dil daşıyıcısının kollektiv yaddaşında yüksək dərəcədə tanınan mətnlərə, adlara, situasiyalara və ifadələrə təkrar müraciət olunması ilə xarakterizə olunur. Media diskursunda bu vahidlər başlıqların, lidlərin və sitatların intertekstual quruluşu vasitəsilə yenidən mənalandırılır, semantik və qiymətləndirici funksiyalar daşıyır. Tədqiqat presedent fenomenlərin qəzet başlıqlarında transformasiya, leksema əvəzlənməsi, kalambur və morfoloji oyun vasitəsilə aktualizasiyasını göstərən nümunələri nəzərdən keçirir və onların ideoloji çərçivələrin qurulmasında rolunu izah edir. Nəticədə presedent hadisələrin verballaşması auditoriyanın kollektiv bilik bazasına söykənən qısa, lakin yüksək informasiya sıxlığına malik mənə siqnalları yaradır; bu siqnallar media mətnlərinin koqnitiv emalını asanlaşdırır, mövqeləndirmə və qiymətləndirməni isə səmərəli şəkildə kodlaşdırır.

Açar sözlər: *presedent fenomen, presedent mətn, media diskursu, intertekstualitet, başlıq strategiyaları*

Sevil Valiyeva

Sumgait State University

PhD student

<https://orcid.org/0000-0002-1692-6639>

sevil-valiyevaSDU@mail.ru

Verbalization of Precedent Events in the Media at the Level of Discourse

Abstract

This article examines how precedent events and precedent phenomena are verbalized at the level of media discourse. Following Yu.N.Karaulov's approach, *precedentness* is characterized by recurrent appeals to texts, names, situations and expressions that are highly recognizable in the collective memory of language users. In media discourse, such units are re-interpreted through the intertextual architecture of headlines, leads and quotations, and they perform both semantic and evaluative functions. The study reviews examples showing how precedent phenomena are activated in newspaper headlines via transformation, lexical substitution, punning and morphological play, and it explains their role in ideological framing. Overall, the verbalization of precedent events generates brief yet high-information meaning signals grounded in the audience's collective knowledge base; these signals facilitate the cognitive processing of media texts while efficiently encoding positioning and evaluation.

Keywords: *precedent phenomenon, precedent text, media discourse, intertextuality, headline strategies*

Giriş

Media dilində diskurs yalnız informativ məqsəd daşıyır, həm də manipulyativ və təsiredici funksiyalara malikdir. Jurnalistlər və redaktorlar informasiya təqdim edərkən yalnız “nə baş verib?” sualına cavab vermir, həm də hadisəni müəyyən bir kontekstdə təqdim etməklə oxucunun və ya tamaşaçının düşüncəsinə təsir göstərirlər. Bu təsir vasitələri arasında leksik seçimlər, vurğuların paylanması, metaforalar və konnotativ ifadələr xüsusi yer tutur.

Mediada diskurs əslində güc və ideologiyanın daşıyıcısıdır. Hər bir xəbər, məqalə və ya reportaj müəyyən ideoloji çərçivədən çıxış edir və reallığı obyektiv yox, subyektiv şəkildə təqdim edir. Bu kontekstdə presedent hadisələr media diskursunun struktur elementləri kimi informasiya mənbəyi olmaqla yanaşı, həm də mövcud narrativin leqitimləşdirilməsinə xidmət edir.

Media diskursu ictimai-siyasi reallığın dil vasitəsilə qurulduğu, paylaşıldığı və müzakirə olunduğu semiotik məkandır. Diskursu “məna istehsalının sosial praktikası” kimi başa düşən yanaşmalar KİV-də dilin yalnız təsvir yox, həm də fəaliyyət – sosial münasibətləri qurma aləti olduğunu vurğulayır (Matheson, 2005, pp. 19–20). Xəbər janrının quruluşu isə mövzunun seçimi, başlıq–lid–mətn münasibətləri və xəbər sxemaları ilə bağlı sabit konvensiyalara söykənir (van Dijk, 1988, p. 11; pp. 189–191). Bu çərçivədə presedent hadisələr – tanınmış tarixi-siyasi situasiyalar, mədəni adlar, sitatlar və ifadələr – intertekstual istinad mexanizmləri vasitəsilə oxucu yaddaşına aktiv siqnallar göndərir; nəticədə məna sürətləndirilir və qiymətləndirici komponent iqtisad olunur.

Presedentlik nəzəriyyəsinin əsasları rus dilçilik məktəbində formalaşmışdır. Yu.N.Karaulov “прецедентный текст” dəyişməz nüvəyə malik kollektiv mədəniyyət vahidi kimi izah edir və onun “üstşəxsi” xarakterini – yəni fərdi sərhədləri aşaraq geniş auditoriya üçün tanış olmasını – xüsusi qeyd edir (Karaulov, 2010, pp. 216–219). D.B.Gudkov presedent adın (“прецедентное имя”) koqnitiv bazadakı rolunu, yəni müəyyən hadisə və ya şəxs haqqında ensiklopedik biliklərin siqnalı olduğunu göstərir (Gudkov, 1998, pp. 82–85). V.V.Krasnıxın işlərində isə presedent fenomenlərin tanınma dairəsinə görə qruplaşdırılması – universal, milli və sosisum səviyyələri – təklif olunur (Astafyeva, 2019, pp. 55–56). Bu çərçivə media mətnlərində intertekstual istinadların auditoriya ilə “ümumi bilik sahəsi” üzərində qurulduğunu anlamağa imkan verir.

Tədqiqat

Tədqiqat media diskursunun nəzəri çərçivələrinə – xəbər sxemaları, ideoloji mövqeləndirmə, intertekstualitet – və presedentlik konsepsiyasına əsaslanır (van Dijk, 1988, p. 11; pp. 189–191; Karaulov, 2010, pp. 216–219). Material kimi beynəlxalq media praktikası üzrə ümumi müşahidələrə, eləcə də qəzet başlıqlarında presedent modellərin istifadəsini sistemli şəkildə sənədləşdirən nümunəvi işə istinad edilir (Astafyeva, 2019, pp. 55–59). Məqsəd presedent hadisələrin verballaşmasının əsas mexanizmlərini, funksiyalarını və pragmatik nəticələrini təsvir etməkdir.

1. Diskurs səviyyəsində verballaşma: makro və mikro mexanizmlər.

Xəbər diskursunun makro səviyyəsində presedent hadisələr redaksiya gündəmini çərçivələyir: müəyyən bir tarixi və ya siyasi situasiyaya işarə edən başlıqlar oxucuda hazır “ssenari”ni aktivləşdirir (van Dijk, 1988, pp. 189–191). Mikro səviyyədə isə leksik-semantik transformasiyalar – frazeoloji vahidlərin komponent əvəzlənməsi, başlıqlarda kalambur, morfoloji oyun – presedent modelin aktualizasiyasını təmin edir (Astafyeva, 2019, pp. 55–59). Belə transformasiyalar həm tanınmanı (recognition) gücləndirir, həm də yeni reallığa uyğun mənalandırma yaradır. Nəticədə presedent hadisə “sitata çevrilmiş situasiya” kimi çıxış edir: mənbə mətnin bütöv ideya çərçivəsi qısa işarələrlə oxucunun yaddaşında çağırılır (Karaulov, 2010, pp. 217–219).

2. Koqnitiv baza və auditoriya dizaynı.

Qudkovun təsvir etdiyi kimi, presedent adlar kollektiv koqnitiv bazaya bağlıdır və mediada “şəxsiyyət–sitat–storyline” üçlüyü kimi işləyir (Qudkov, 1998, pp. 82–85). Auditoriya dizaynı baxımından redaksiya həmin koqnitiv bazanı paylaştığını fərz etdiyi oxucu profillərinə istinad edir; bu zaman universal (qlobal), milli və spesifik sosisum səviyyələrində tanınan presedentlərdən istifadə edilir (Astafyeva, 2019, pp. 55–56). Beləliklə, intertekstualitet yalnız mətnlərarası əlaqə deyil, həm də “biliklərarası müqavilə”dir (Matheson, 2005, p. 24). Bu müqavilə pozulduqda – auditoriya presedent siqnalını tanımadıqda – başlıq semantikasi zəifləyir və kommunikativ qənaət effekti itir.

3. Funksional spektr: qiymətləndirmə, mövqeləndirmə, ideoloji çərçivə.

Presedent hadisələrin verballaşması, bir qayda olaraq, qiymətləndirici (evaluativ) funksiyaya malikdir: hazır assosiasiyalar vasitəsilə hadisələrə “yaxşı–pis”, “qanuni–qanunsuz”, “yeni–köhnə” kimi dəyərləndirmələr yüklənir. Bu, xəbər mətni üçün lazımi ideoloji çərçivəni qurur (van Dijk, 1988, pp. 189–191). CDA ənənəsinə görə, belə dil seçimləri hakim diskursların təkrar istehsalında həlledicidir; konkret söz birləşmələri, metaforalar və sitatlar vasitəsilə güc münasibətləri “normal” kimi təqdim edilir (Matheson, 2005, pp. 19–20). Presedent model bu prosesdə qısa yoldur: az sözlə çox sosial məna ötürür.

4. Dil mexanizmləri: leksik, frazeoloji və sintaktik göstəricilər.

Astafyevanın qəzet başlıqları üzrə təhlili göstərir ki, presedent vahidlər ən çox aşağıdakı üsullarla verballaşır: (a) sabit ifadənin bir komponentinin əvəzlənməsi; (b) sabit modelin genişləndirilməsi; (c) homonimiya və omoqrafiya əsasında kalambur; (d) sitatın ironik kontekstə köçürülməsi (Astafyeva, 2019, pp. 55–59). Bu texnikalar Azərbaycan mediasında da geniş müşahidə olunur; məqalə və reportajların başlıqlarında atalar sözləri, ədəbiyyatdan sitatlar və populyar mədəniyyət istifadələri vasitəsilə oxucu ilə sürətli semantik əlaqə qurulur. Leksik səviyyədə nitq hissələrinin dəyişməsi və törəmə vasitələri (suffiksasiya, kompozisiya) diqqəti cəlb edən yeni formalara gətirib çıxarır; sintaktik səviyyədə isə parataksisli, elliptik və nominal başlıqlar presedent modelin “şifrəsini” daha da konsentrasişdırır (van Dijk, 1988, pp. 189–191).

5. İntertekstualitetin (yenidən) qurulması.

İntertekstual analiz göstərir ki, media mətnləri əvvəlki mətnləri – ədəbi nümunələri, siyasi şüarları, populyar ifadələri – sitat, alluziya və parafras vasitəsilə “yükləyir” (Matheson, 2005, p. 24; pp. 192–193). Karaulov presedent mətni natamam, işarəvi istinadla aktivləşən “semiotik dolaşq” kimi təsvir edir; belə hallarda orijinal mətn tam gətirilmədən onun ideyası diskursa daxil olur (Karaulov, 2010, pp. 217–219). Bu mexanizm media istehsalında həm kreativlik, həm də iqtisad prinsipini təmin edir.

6. Etik və kommunikativ risklər.

Presedent hadisələrdən istifadənin uğuru auditoriya ilə ortaq koqnitiv bazanın mövcudluğundan asılıdır. Tanınmayan istinadlar “qapalı kod” effekti yaradır və informativliyi azalda bilər. Bundan başqa, ironiya və satira ilə yüklənmiş presedent modellər həssas mövzularda qeyri-dəqiq mövqeləndirmə, stereotiplərin təkrarı kimi risklər daşıyır. Buna görə diskurs redaktəsində intertekstual istinadların etik uyğunluğu, konkret auditoriya üçün anlaşma səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Nəticə

Mediada presedent hadisələrin diskurs səviyyəsində verballaşması kollektiv yaddaş, koqnitiv baza və intertekstual mexanizmlər üzərində qurulan mürəkkəb semiotik prosesdir. Başlıqlar və lidrlər vasitəsilə işləyən presedent modellər məna istehsalını sürətləndirir, ideoloji çərçivələri kodlaşdırır və auditoriya ilə ortaq bilik sahəsini aktivləşdirir (van Dijk, 1988, p. 11; pp. 189–191; Matheson, 2005, pp. 19–20). Karaulovun və Qudkovun konseptualizasiyaları presedent vahidlərin dil–mədəniyyət sərhədində yerləşən və həm koqnitiv, həm də kommunikativ funksiyaları yerinə yetirən ‘məna daşıyıcıları’ olduğunu göstərir (Karaulov, 2010, cc. 216–219; Qudkov, 1998, pp. 82–85). Praktik nəticə kimi, xəbər istehsalçıları üçün presedent istinadların məqsədli auditoriya ilə paylaşılmış bilikləri nəzərə alan, etik cəhətdən adekvat və semantik baxımdan qənaətcil istifadəsi tövsiyə olunur.

Ədəbiyyat

1. Astafyeva, I. A. (2019). Playing with words: Precedent texts on the pages of the *Kommersant* newspaper. *Humanitarian Studies*, 4(25), 55–59.
[https://vestnik-omgpu.ru/volume/2019-4-25/vestnik_4\(25\)2019_55-59.pdf](https://vestnik-omgpu.ru/volume/2019-4-25/vestnik_4(25)2019_55-59.pdf)
2. Bakhtin, M. M. (1986). *Speech genres and other late essays*. University of Texas Press.
3. Bell, A. (1991). *The language of news media*. Blackwell.
4. Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. Routledge.
5. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.

6. Fowler, R. (1991). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. Routledge.
7. Gudkov, D. B. (1998). Precedent name and its functioning features. In *Language, consciousness, communication* (Issue 4, 82–90). <https://www.philol.msu.ru/~otipl/new/main/elib/lsik04/82.pdf>
8. Karaulov, Yu. N. (2010). *Russian language and linguistic personality*, 216–219. LKI/URSS. <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/06/Karaulov-linguoculturology-linguopersonality-2010.pdf>
9. Kristeva, J. (1986). *The Kristeva reader*. Blackwell.
10. Matheson, D. (2005). *Media discourses: Analysing media texts*. Open University Press. <https://coehuman.uodiyala.edu.iq/uploads/Coehuman%20library%20pdf/English%20library.../Media%20Discourses.pdf>
11. Van Dijk, T. A. (1988). *News as discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/06/Teun-A.-van-Dijk-1988-News-As-Discourse.pdf>
12. Wodak, R., & Meyer, M. (2009). *Methods of critical discourse analysis*. SAGE.

Daxil oldu: 15.05.2025

Qəbul edildi: 04.08.2025